АЗӘРБАЈҸАН ШИФАҺИ ХАЛГ ӘДӘБИЈЈАТЫНА ДАИР ТӘДГИГЛӘР

V

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ
НИЗАМИ адына ӘДӘБИЈЈАТ ИНСТИТУТУ

ич-5
Из(247=Аз)-3
Н-40

АЗӘРБАЈЧАН ШИФАҺИ ХАЛГ ӘДӘБИЈЈАТЫНА ДАИР ТӘДГИГЛӘР

Бешинчи китаб

1671
Азәрб. ССР ЕА И. Насими ад.
ДИЛЧИЛИК ИНСТИТУТУ

„Елм" нәшријјаты
Бакы – 1977

М. Һ. Тәһмасиб

«МӘКТӘБ» ЖУРНАЛЫНДА ФОЛКЛОРА МҮНАСИБӘТ МӘСӘЛӘСИ

Азәрбајчанда ушаг фолклору демәк олар ки, ишләнмәмишдир. Буна көрә дә бу саһәјә аид нүмунәләрин хүсуси истилаһлары, терминләри һәләлик јохдур. Лакин илк ахтарыш тәшәббүсләриндән бири кими гејд етмәк лазымдыр ки, биздә бу саһәнин дә өзүнә мәхсус кениш тәснифаты, һәр жанрын мүәјјән нүмунәләри вардыр. Бунлардан лајла, арзулама, өјмә, санама, маһны, нәгмә, нағыл, тапмача, јанылтмач, ојун вә саирәни көстәрмәк олар. Бунлардан һәр биринин педагожи, психоложи, естетик, тәрбијәви, бәдии, тарихи, еләчә дә дилчилик, мусигишүнаслыг бахымындан чох мараглы нүмунәләри вардыр ки, һәр бири өз топлајычысыны, нашир вә тәдгигатчысыны көзләјир.

Ушаг фолклорунун топланмасы, тәбдил-тәрчүмәси вә нәшринә XX әсрин әввәлләриндән башланыр ки, онун да тәмәлини гојан «Рәһбәр», «Дәбистан» вә «Мәктәб» журналлары олмушдур.

«Мәктәб» журналында хүсуси сәлигә вә ардычыллыгла ишләнән ики шө'бә олмушдур. Бунлардан бири «Горхулу нағыллар», икинчиси исә онун экси олан «Күлмәли нағыллар» шө'бәләридир. «Горхулу нағыллар» рубрикасы алтында Сүлејман Сани Ахундовун ушаг әдәбијјатымызын ән јахшы классик нүмунәләри һесаб едилән мәшһур һекајәләри һиссә-һиссә дәрч олунурду.

«XX әср ушаг әдәбијјатынын инкишафында Сүлејман Санинин бөјүк әмәји олмушдур. О, өзүнүн «Горхулу нағыллар»ы (1912—1914) илә Азәрбајчан ушаг әдә-

бијјатыны форма, мэзмун вэ үслуб бахымындан јениләшдирмишдир»[1].

«Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи»нин икинчи чилдин-дә исә бу барәдә јазылыр: «С. Санинин «Горхулу нағыл-лар» ады илә мәшһур олан ушаг һекајәләриндә хүсусилә ...шән, исте'дадлы, мә'сум гарачагызлары мәһв едән јыр-тычылар мүһити ләнәтләнирди.

Нағыл тәрзиндә јазылмыш бу мә'налы, тә'сирли һе-кајәләр ушаг әһвали-руһијјәсинә, тәсвир үчүн сечдији һадисәләрә јахшы бәләд олан, шифаһи халг әдәбијја-тындан бачарыгла истифадә едән бир јазычынын әсәр-ләри иди. С. Сани ушаг һекајәләри илә Азәрбајчан нәс-ри тарихиндә јени, орижинал бир чығыр ачды»[2].

Сүлејман Санинин бу һекајәләри сонралар да дәфә-ләрлә нәшр едилмиш вә бәдии әсәр кими мүхтәлиф сәп-киддә тәдгиг олунмушдур[3]. Буна көрә дә биз бу һекајә-ләрин шифаһи әдәбијјатла, хүсусилә нағылларымызла сәсләшмәси барәдә гыса гејдләрлә кифајәтләнәчәјик.

«Горхулу нағыллар» «Мәктәб»ин 1912-чи ил нөмрә-ләриндә нәшрә башламышды. Һәмин илин 6-чы нөмрә-синдә «Әһмәд вә Мәлејкә», 7 вә 8-чи нөмрәләриндә «Аббас вә Зејнәб», 9-чу нөмрәдән 22-чи нөмрәјә гәдәр исә һиссә-һиссә «Нурәддин» нәшр едилмишдир.

«Әһмәд вә Мәлејкә» мәшһур бејнәлхалг сүжетләрдән биринин ушаглар үчүн јенидән ишләнмиш јазылы әдә-бијјат вариантыдыр.

Ата өлүр, ушаглар јетим галыр. Ана балача ушаға: «Јат, кечә мәләк бачамыздан чөрәк салачаг»—дејә, ал-дадыб јатырдыр. Кечә доғрудан да бачадан чөрәк вә пул салырлар. Бурада балача бир мәктуб да вардыр. Анлашылыр ки, јол илә кечән бир тачир арабасы сын-дығы үчүн гызынмаг мәгсәдилә онларын евинә јахын-лашмыш, ананын өз көрпәсинә дедикләрини ешитмиш, бачадан пул вә чөрәк салыб кетмишдир. Бу сүжет мүх-тәлиф шәкилләрдә бир сыра халгларда јашамагдадыр.

---

[1] Бах: Н. И. Велиханов. Жизнь и творчество Сулеймана Сани Ахундова, автореферат, Баку, 1966, сәһ. 17.

[2] Ә. Мирәһмәдов. Тәнгиди реализм, Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи, II чилд, Азәрбајчан ССР ЕА Нәшријјаты, Бакы, 1960, сәһ. 549.

[3] Бах: С. С. Ахундов. Горхулу нағыллар, мүгәддимә, Бакы, 1947; С. С. Ахундовун һекајәләри, мүгәддимә, Бакы, 1957 вә с.

Бу әсәрләрдә чөрәји салан руһани, дәрвиш, чәнкавәр, мүгәддәсләрдән бири, тачир вә с. олур.

Әсәрдә тез-тез нағыллардан данышылыр. Мәликмәм-мәд ады чәкилир, гоча нәнәнин ушаглара нағыл даныш-масы хәбәр верилир. Ә. Мирәһмәдовун гејд етдији кими, һекајәнин өзү нағыл шәклиндә башлајыр ки, бүтүн бун-ларын һамысы Сүлејман Санинин нағыл жанрына нә дәрәчәдә бәләд олдуғуну көстәрир.

«Нурәддин» дә шифаһи әдәбијјат тә'сирилә јазыл-мышдыр. Һекајәнин әввәлиндә Фатма атасы Һачы Са-леһә дејир: «—Ата, мүәллимәмизин әмринә көрә кәрәк сабаһа бир елә нағыл дүзәлдәм ки, ондан белә мә'на чыхсын: «Јахшылыг елә ат дәрјаја, балыг билмәсә ха-лыг биләр». Инди гулаг ас, сөјләјим, көр јахшыдырмы?»

— Чох көзәл гызым, сөјлә көрүм!

Фатма сөјләди, атасы да бәјәниб тә'риф етди.

Мәһәммәд деди:

—Ата, мәнә мүәллим әфәндимиз аталар сөзүндән олан «Јахшылыға јахшылыг һәр кишинин ишидир, јаманлыға јахшылыг әр кишинин ишидир» сөзүнә мүнасиб бир һе-кајә дүзәлдиб јазмағы әмр етмишдир. Һәркаһ изн версән охујарам.

—Оху, оғлум, көрүм нә төвр јазмысан.

Мәһәммәд охуду. Һачы Салеһ буну да бәјәнди. Фат-ма сорушду:

— Ата, һансымызынкы јахшыдыр?

— Гызым, гој бирини дә мән сөјләјим, сонра бахаг, кәрәк, киминки ә'ладыр?»[4]

Көрүндүјү кими, ушагларын һәр икиси нағыллары аталар сөзләри әсасында јазмышлар. Бу өз-өзлүјүндә олдугча мараглыдыр. Демәли, С. С. Ахундов ушаглара белә тәмринләри лазым вә вачиб билир. Лакин бу мөв-зулары ушаглар өзләри тапмамышлар. Мүәллим аталар сөзү әсасында ушаглара әсәр јазмағы тапшырмышдыр. Демәли, С. С. Ахундов белә тәмринләрин мәктәбин дәрс програмына салынмасыны вачиб билирди.

Әдиб бу типли тәмрин-тәчрүбә әсәрләринин ушаглара мәһз нағыл формасында јаздырылмасыны доғру, мәгсә-дәујғун һесаб етмишдир. Бүтүн бунлар С. С. Ахундовун бу зәнкин хәзинәдән ушагларын һәм естетик зөвглә-ринин, һәм сәнәткарлыг мәһарәтләринин нә дәрәчәдә

---

[4] «Мәктәб» журн., 1912, сәһ. 130—131.

мустафид олачагларына е'тигадыны, инамыны көстәрир.

Нәһајәт, ән мараглысы будур ки, әдиб өз «Нурәддин»ини хатырладығы аталар сөзү әсасында, һәмчинин «Горхулу нағыл» сәпкисиндә јазмыш, бунунла да Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын кушәдашыны гојмуш, ән көзәл классик нүмунәсини јаратмышдыр. Һекајә Һачы Рәһимин Нурәддинә дедији бу сөзләрлә битир:

«...Мән сәни оғуллуға көтүрмәк илә бир бөјүк һүнәр етмәдим. Чүнки мән анчаг јахшылыға јаманлыг етдим. Бу исә һәр кишинин ишидир. Амма сән јаманлыға јахшылыг етдин. Бу исә анчаг сәнин кими әр кишинин ишидир»[5].

Әдибин «Мәктәб» журналында нәшр олунмуш «Гарача гыз» әсәри мүдрик аталар сөзү илә башланыр. Başга сөзлә десәк, бу һекајә дә халг мәсәлинин әсасында јазылмышдыр. Һекајәнин башланғычында Һачы Сәмәд гызына дејир:

«— Гызым, инсанын заһиринә бахма, батининә бах! Түркдә бир мәсәл вар, дејәрләр ки, «әтә бахма, дона бах, ичиндәки чана бах!» Инди Гарача гызын һекајәсини сөјләјим, өзүн көрәрсән»[6].

Һекајә доғрудан да һәмин афоризм әсасында јазылмышдыр.

«Горхулу нағыллар» шө'бәсиндә дәрч олунмуш бу нағыл-һекајәләр халг әдәбијјаты мајасындан јоғрулмуш, онун күрәсиндә биширилмиш, һәтта күлләри, нахышлары да бу хәзинәнин маггашы илә вурулмушдур. Мәһз буна көрәдир ки, «Гарача гыз» гуртардыгдан сонра редаксија бу һекајәләрә чох јүксәк гијмәт верәрәк јазмышдыр:

«Милли һекајә, белә олур. Милли һекајә јазмагда бир чох һекајә јазмаг һәвәсиндә олан чаванларымыз мөһтәрәм Сүлејман Сани чәнабларыны тәнгид едәрләрсә газанчлы чыхачагларына шүбһә едилмәсин кәрәкдир»[7].

Журналын «Күлмәли нағыллар» шө'бәси исә әсасән авамлығы, наданлығы, савадсызлығы нүмајиш етдирән кичик һәчмли сатирик нағыллардан, гаравәллиләрдән,

[5] «Мәктәб» жур., 1912, №22, сәһ. 343.
[6] Јенә орада, № 1, сәһ. 3.
[7] Јенә орада, 1913, сәһ. 340.

ләтифәләрдән, әфсанәләрдән, рәвајәтләрдән вә бунлардан фајдаланма јолу илә јазылмыш әсәрләрдән тәртиб олунмушдур. Журналын бу шө'бәси чох зәнкин вә рәнкарәнкдир. Шө'бәдә дәрч едилмиш нүмунәләрдән бири Әли Фәһми тәрәфиндән ишләнмиш «Сәрсәм киши», јахуд «Бир овуч јарым овуч» адлы ләтифә-гаравәллидир. Әсәрин гыса мәзмуну беләдир: Авам бир кәндли шәһәрдә ашбаз дуканына кирир. Чамаатын бөјүк һәвәс вә иштаһла једији һәлсәдән (һәлимашы) дојунча јејир, биширмәк гајда-ганунуну да әзбәрләјиб гајыдыр. Лакин дуз гатмаг лазым олуб-олмадығыны өјрәнмәдији үчүн арвад ону икинчи дәфә шәһәрә гајтарыр. Ашбаз дејир ки, гатарлар, өзү дә гәдәринә бахыр: бир овуч, ики овуч. Киши јадындан чыхмасын дејә, бу сон сөзү тәкрар едә-едә јенидән кәндә јолланыр. Ләтифә-гаравәллинин дузлу вә мә'налы һиссәси дә бурадан башланыр. Раст кәлән адамлар она аман вермирләр ки, бу ики сөзү арвадына чатдырсын. Һәрә ону мәчбур едир ки, бу сөзү демәсин, раст кәлдији һадисәјә ујғун башга бир сөзлә әвәз еләсин. Нәһајәт, кәндлини оғурлугда тәгсирләндирирләр. Киши анд ичиб јахасыны гуртарыр. Она тапшырырлар ки, чыхыб «дүмдүз јолу илә кетсин». Кәндлинин јазыглығына көрә ағламалы, авамлығына көрә күлмәли фачиәси дә бу сон «тапшырыг»ла кулминасија нөгтәсинә галхыр. Јазыг киши хијабанларындакы «алчаг» гапыдан кечә билмир. «Дүмдүз кет»— дејә тапшырыг алдығы үчүн дә башыны әјә билмир. Кәндин «камилләри», «бөјүкләри» топлашыр. Ајры чарә тапа билмәјиб бу гәрара кәлирләр ки, онун башыны кәсиб гапыдан кечирсинләр. Киши разы олмур ки, башы кәсилсә бәрк «ағрыјар», јахшысы будур «ајагларыны диздән кәссинләр».

«Бу дәфә һамы бу кишинин өз ағлыны бәјәнди вә дизләриндән ашағы кәсиб кишини о бири тәрәфә кечирә билдиләр»[8].

Мә'лум олдуғу кими, бу ләтифә-гаравәллинин бир сыра бөјүк вә кичик һәчмли вариантлары вардыр. Молла Нәсрәддин ады илә бағлы ләтифәләри арашдырсаг бунун бир нечә вариантына раст кәләрик. Бунлардан биринә көрә Молла арвадынын тапшырығы илә базара кедир. Тапшырыг јадындан чыхмасын дејә ону тәкрар едир. Растлашдығы адамлар исә өз хејирләри үчүн она

[8] «Мәктәб» журн., 1912, № 19, сәһ. 302.

башга сөзләр әзбәрләдирләр. Бу ләтифәнин әсас идејасы ондан ибарәтдир ки, һамынын мәсләһәти илә өз фикрини, мәгсәдини дәјишән адам, һамынын истәјини, мәсләһәтини, тапшырығыны јеринә јетирмәк мәҹбуријјәтиндә галан адам ахырда «сәрсәм» олар. Бу идеја Молла Нәсрәддинин башга бир нечә ләтифәсинин дә әсасыны тәшкил едир. Бунлардан биринә көрә ев тикдирмәкдә һамынын мәсләһәтинә гулаг асан Молла күлүнч вәзијјәтдә галыр, икинчи ләтифәдә исә јенә дә һәр раст кәләнин ирадына көрә ешшәјә каһ минән, каһ дүшән Молла ахырда ешшәјин өз далына алмалы олур.

Һаггында данышылан «Сәрсәм киши» дә әслиндә белә бир ләтифә-гаравәллидир. Лакин Әли Фәһми ону зәманәнин әсас ритминә ујғунлашдырыб, авамлыг, наданлыг, ҹәһаләт әлејһинә мүбаризә идејасы кими вермишдир.

Журналын һәмин рубрика алтында тәгдим етдији белә ләтифә-гаравәллиләрдән бири дә Абдулла Шаигин 20-чи нөмрәдә дәрҹ олунмуш «Чуманын гәзәби» әсәридир. Бу әсәр дә халгда јашајан бир ләтифә-гаравәллинин әсрин тәләбләринә, мүбаризә һәрарәтинә ујғунлашдырылмыш формасыдыр. Әсәрин икинчи һиссәси һәлә инди дә Молла Нәсрәддин ләтифәси кими халг ичәрисиндә јашамагдадыр[9].

«Чуманын гәзәби» «Сәрсәм киши»јә нисбәтән даһа сәчијјәви, даһа орижинал, даһа сәнәткаранәдир. Бурада тәсвир едилән мүһит даһа гаты, ҹәһаләт даһа гүввәтлидир. «Сәрсәм киши»дә сәрсәм әсасән бир кишинин өзү, бир дә онун әтрафында оланлардыр. Бурада ашбаз да, шәһәрлиләр дә, јол боју кишијә раст кәләнләр дә нормал адамлардыр. «Чуманын гәзәби»ндә исә бүтүн кәнд авамдыр.

«Күлмәли нағыллар» башлығы алтында верилән әсәрләрин һамысы бу јолла ишләнмиш «һекајәләр»дән ибарәт дејилдир. Бурада ушаглары күлдүрмәк, шәнләндирмәк мәгсәдилә нәшр едилмиш шифаһи әдәбијјат нүмунәләри олдуғу кими, онлара нә исә пычылдамаг, нә исә өјрәтмәк, ашыламаг, тәлгин етмәк мәгсәдилә чап едилмиш әсәрләр дә вардыр ки, бунларын да әксәријјәти тәмсилләрдән ибарәтдир. Мисал үчүн, журналын 1913-чү ил

[9] Бах: Молла Нәсрәддин ләтифәләри, тәртибчиси М. Һ. Тәһмасиб, Азәрбајҹан ССР ЕА Нәшријјаты, Бакы, 1956, сәһ. 45.

13-чү нөмрәсиндә бу гәбилдән олан нүмунәләрин һәр икисинә раст кәлмәк мүмкүндүр.

Белә нүмунәләрдән биринин гыса сүжети беләдир: Кар чобан јухуја кедир. Гојунлар дағылыр. Сүрүнү ахтаран чобан бир әкинчијә раст кәлир, гојунларыны ондан сорушур. Лакин әкинчи дә кардыр. О, сүрдүјү јери әли илә көстәриб нә гәдәр сүрмүш олдуғуну билдирир. Чобан онун көстәрдији тәрәфә кедиб гојунларыны тапыр вә бир бујнузу сынмыш кечини әкинчијә бағышламаг истәјир. Кар әкинчи елә зәнн едир ки, чобан бујнузун сынмасында ону тәгсирләндирир. Онлар дејишә-дејишә кедиб бир атлыја раст кәлирләр. Кар атлы да елә зәнн едир ки, бунлар ону кечи оғрусу һесаб едирләр. Бу заман бир гоча гары кәлир, диггәтлә һәр үчүнә гулаг асандан сонра билдирир ки, нә гәдәр кәлини евдәдир, бир даһа о евә гајытмајачаг. Һамысы бир јердә газынын јанына кәлир. Газы да кардыр. Газы онлары динләјиб нәһајәт өз гәрарыны верир: «Үч-дөрд нәфәрин шаһидлији бәсдир. Топлары атын, сабаһ бајрамдыр» дејир.

Мә'лум олдуғу кими, бу ләтифә-гаравәлли «Карын көнлүндәки» ады илә мүхтәлиф вариантларда јазылмышдыр. Бурада һеч бир мәгсәд, идеја јохдур. Журнал буну нәшр етмәклә балача вә кәнч охучуларыны шәнләндирмәк истәмишдир. Лакин һәмин нөмрәнин 223-чү сәһифәсиндә дәрҹ едилмиш «Сичанла дәвә» тәмсилиндән исә мәгсәд бу дејилдир:

Сичан дәвәнин овсарындан тутуб дарта-дарта өзүнә гонаг апарыр. Јуваја кирә билмәјән дәвә дејир: «—Ја гонағына көрә ев тәдарүк елә, ја да евинә көрә гонаг кәтир»[10].

«Күлмәли нағыллар» ичәрисиндә бә'зән динә, һәтта аллаһа атмачалар атан ләтифәләр дә тәсадүф едилир. Мәсәлән, журналын 1915-чи ил 3-чү нөмрәсиндәки «Чөмчәнин башы» ләтифәси белә әсәрләрдәндир. Ләтифәјә көрә бир кәндли мешәјә одуна кедир. Лакин о гаранлыгда һазырлашыб кетдији үчүн балта әвәзинә чөмчә апармышдыр. Елә биринчи зәрбәдә чөмчәнин башы гырылыб дүшүр. Кәндли нәзир дејир ки, әкәр балтаны тапса аллаһ јолунда бир габ буғда верәҹәк. Бир аз ахтардыгдан сонра чөмчәнин башы әлинә кечир. Үзүнү көјә тутуб

[10] «Мәктәб» журн., 1913, № 13, сәһ. 223.

дејир: «Ај аллаһ, мән һәлә балтаны тапмамыш, сән буға да үчүн чанаг көндәрмисән ки...»[11].

«Мәктәб»ин, «Рәһбәр»ин вә «Дәбистан»ын мүһәррир, нашир вә әмәкдашлары һеч бир заман һәгиги мә'нада атеист олмамышлар. Буна бахмајараг бә'зән динә, мүгәддәсләрә, мәсчидә, һәтта аллаһын өзүнә белә атмачалар атмыш, саташмышлар ки, јухарыда һаггында данышдығымыз «Чөмчәнин башы»да буна мисал ола биләр.

«Мәктәб» журналы халг нағылларынын мәзмунундан, сүжетиндән, формасындан, бәдии тәсвир васитәләриндән, ән'әнәви «башлыг» вә «сонлуг»ларындан «Горхулу» вә јахуд «Күлмәли» нағыллар шө'бәләриндә истифадә етмәклә кифајәтләнмирди. Бә'зән халг нағыллары халг ичәрисиндә јашадығы шәкилдә нәшр едилир, бә'зән ушаглар үчүн ишләнир, бә'зән дә нағылдан истифадә илә хүсуси һекајәләр јазылырды. Журналын 1912-чи ил 4, 7, 9-чу нөмрәләриндә,[12] 1913-чү ил 5-чи нөмрәсиндә[13], 1914-чү ил 9—10-чу нөмрәләриндә[14], 1915-чи ил 7-чи вә саир нөмрәләриндә дәрч едилмиш әсәрләри буна мисал көстәрмәк олар. Бу әсәрләр ичәрисиндә мүвәффәгијјәтлиләри, мүвәффәгијјәтсизләри, һәтта ујдурма, гурашдырма оланлары да вардыр. Мәсәлән, журналын 1912-чи ил 4-чү нөмрәсиндә мүәллим Ағәли Гасымов тәрәфиндән ишләниб дәрч едилмиш «Балача һекајә» бизчә, белә мүвәффәгијјәтсиз ишләмәләрә ән ајдын нүмунәдир. Мәшһур бејнәлхалг сүжетләрдән бири олан «өзү биширән газан», «өзү ачылан сүфрә» вә «өзү галхыб-дүшән топпуз» мотиви алынмыш, мүәллифин зөвгүнә ујғун шәкилдә «ишләнмиш», даһа дәгиг дејилсә, бајағылашдырылмыш, сүн'иләшдирилмиш, гара гулларын тамаһкарлығындан бәһс едән бир «һекајә» шәклинә салынмышдыр. Башга сөзлә десәк, көзәл бир халг нағылы А. Гасымовун гәләминдә өз мә'на вә дәјәрини тамамилә итирмишдир. Әсәр һадисәләрин чәрәјаны, инкишафы, тәһкијә тәрзи бахымындан да сон дәрәчә зәиф тә'сир бағышлајыр.

---

[11] «Мәктәб» журн., 1915, №3, сәһ. 43.
[12] Јенә орада, 1912, №4, сәһ. 52—54; №7, сәһ. 105; №9, сәһ. 143.
[13] Јенә орада, 1913, № 5, сәһ. 66.
[14] Јенә орада, 1914, №9, сәһ. 139; № 10, сәһ. 152—156, 1915; №7, сәһ. 110, № 8, сәһ. 124—126.

Бу гәбилдән олан әсәрләр ичәрисиндә дини тәблиғ едәнләри дә вардыр. Мәсәлән, Сурхај Һүсејнзадә имзасы илә нәшр едилмиш «Нағыл»а көрә киши тәнбәлдир. Арвад ону ишә көндәрмәјә чалышырса да, о кетмир вә дејир ки, аллаһ адама верәндә бачасындан да төкәр. Нәһајәт, дава-шава илә арвад ону базара көндәрир. Гајыдан баш хараба бир јердә кишинин ајағы гызыл күпләринә илишир, көтүрмүр ки, аллаһ истәсә кәтириб бачадан да төкәр. Киши евдә бу әһвалаты арвадына данышанда евин јанындан кечән ики јәһуди буну ешидир, харабалыға кедир вә күпләри тапыр. Анчаг күпләрин ичәриси гызыл әвәзинә һәшәратла долу олдуғу үчүн ачыгдан кәтириб кишинин бачасындан ичәри төкүрләр. Бу заман һәшәрат гызыла чеврилир. Мүәллиф бурадан белә бир нәтичә чыхарыр: «Ишләмәк лазым дејил, аллаһ истәсә гызылы адамын бачасындан да төкәр».

Халг нағылларынын идејасына зидд олан белә «әсәр»ләр «Мәктәб» сәһифәләриндә аз да олса өзүнә јер тапмышдыр.[15] Јухарыда дејилдији кими, журналын сәһифәләриндә мә'на вә мәзмун, мәгсәд вә әмәл, зөвг вә тә'сир гүввәси бахымындан онларла көзәл әсәрләр нәшр едилмишдир ки, бунлара «Дүзлүк», «Ағыллы гыз», «Ики сичан», «Һијләкәр түлкү» вә башгаларыны нүмунә көстәрмәк олар.

Журналын 1912-чи ил 7-чи нөмрәсиндә дәрч едилмиш «Дүзлүк», бу чәһәтдән јахшы ишләнмиш гыса мәзмунлу «нағыл»лардан биридир. Бурада нағыл сөзү она көрә дырнаг ичәрисинә алыныр ки, Әлисәфа әсәрини «Фатма нәнәнин нағылы» адландырса да, Сәкинә васитәсилә Әлијә: «Әзиз балаларым, инди сизин үчүн көзәл бир нағыл данышачағам ки, һеч ешитмәмиш оласыныз»—дејиб, әсәрин әсас һиссәсини «Бири варды, бири јохду гәдим заманларда бир падшаһ варды»—дејә ади бир нағыл кими башласа да, о, сөзүн һәгиги мә'насында халг нағылы дејилдир.

Әлисәфа «Дәлидән доғру хәбәр» аталар сөзү әсасында ушагларын чох севдикләри халг нағылы формасында мә'налы, мәзмунлу, журналын маарифчилик идејасына хидмәт едән орижинал бир әсәр јазмышдыр. Нағыл-һекајәнин гыса сүжети беләдир:

---

[15] «Мәктәб» журн., 1913, №9, сәһ. 143.

Падшаһын тамашаханасында һәр шеј вар. Дүнјанын бүтүн антигә шејләриндән бураја нүмунәләр кәтирилмишдир. Лакин шаһ бунунла кифајәтләнмир. Онун билдијинә көрә һардаса узунлуғу он беш, галынлығы исә беш аршын олан дүз вә дүјүнсүз бир ағач вардыр. Бу ағач да тапылыб кәтирилсә, бу тамашахананын мисли олмаз. Бир гоча одунчу ағачы тапыб кәтирир. Һамы тамашаја кәлир. Дәли Нәчәф дә бурададыр. О, ағачын «баш тәрәфинә ағзыны сөјкәјиб бир сөз дејир, ондан сонра... ајаг тәрәфинә гулағыны дајајыб бир аз дајаныр» чыхыб кетмәк истәдикдә шаһ чағырыб бу һәрәкәтинин сәбәбини сорушур. Дәли Нәчәф дејир:

«— Мән о ағача... дедим ки, сән о ағач дејилмисән ки, мешәдә битмишдин, инди нә олду ки, бу мәртәбәјә јетишдин? Ағач да мәнә деди ки, бәли һәмин ағачам, анчаг бу мәртәбәјә јетишмәјимә сәбәб дүз вә дүјүнсүз олмағымдыр. Әкәр мән дә башга ағачлар кими әјри вә дүјүнлү олсајдым, мешәдә галыб бу мәртәбәјә јетишмәздим».

Әлисәфанын нагылчысы Фатма нәнә өз әсәринә белә нәтичә верир: «Инди, балаларым, билиниз ки, дүзлүк нә гәдәр көзәл сифәтдир ки, ону башгаларындан ајырыб бөјүк-бөјүк мәртәбәјә чатдырыр». Нәһајәт мүәллиф өз фикрини Әлинин суалына чаваб олараг белә тамамлајыр: «Дүзлүк демәк, бәдәнин вә үзвләринин дүз олмасы демәк дејил, бәлкә дүзлүкдән мурад инсанын ишинин вә сөзүнүн дүз олмасыдыр ки, бу да анчаг охумаг илә олар. Инди сиз дә чалышыб охујунуз ки, бөјүдүкдә дүз вә дүјүнсүз оласыныз. Дүзлүк инсанын һәм иззәтини вә һәм һөрмәтини артырар»[16].

Бу сәпкидә ишләнмиш нағыл-тәмсилләрдән бири дә журналын 1913-чү ил 12-чи нөмрәсиндә дәрч едилмиш «Ики сичан»дыр.

Сејид Һәсән Һүсејнзадә бу балача тәмсили халгда мәшһур олан «Азачыг ашым, ағрымаз башым» мәсәли әсасында ишләмишдир. Тәмсилин гыса мәзмуну беләдир:

Шәһәр сичаны илә кәнд сичаны достлашырлар. Кәнд сичаны шәһәр сичаныны өз касыб дахмасына гонаг чағырыр. Јејиб-ичдикдән сонра шәһәр сичаны ловғаланараг өз јувасыны тә'рифләјир, достуну гонаг чағырыр.

[16] «Мәктәб» журн., 1912, №7, сәһ. 105—108.

Достунун јашадығы шәһәр, бағ, бағча кәнд сичанынын хошуна кәлир. Шәһәр сичаны достуну јувасына апарыр. Ахшам мәтбәхә кедирләр. Бурада исә пишик, нөкәр вә ашбаз онлары көз ачмаға гојмур. Нәһајәт, ашбазын тулладығы маша сичанын гујруғуну гырыб салыр, баласы исә анбарда тәләјә дүшүр. Кәнд сичаны јувасына гајытдыгдан сонра шүкр едиб дејир ки, «өз евимин бир саатыны елә евләрин минине вермәрәм». Мүәллиф тәмсили әсасланмыш олдуғу халг мәсәли илә гуртарыр: «азачыг ашым, ағрымаз башым».

Нәһајәт, халг нағыл вә әфсанәләриндән фајдаланма јолу илә ушаглар үчүн јазылмыш әсәрләрдән бири дә «Һијләкәр түлкү»дүр[17].

Мә'лум олдуғу үзрә, түлкү һијләкәрлији барәдә сајсыз-һесабсыз нағыллар вардыр. Доғрудан да тәбиәтчә чох һијләкәр олан бу һејван бејнәлхалг нағыл сүжетләри аләминдә дә һијләкәрлијин тимсалына чеврилмишдир. Әксәр дүнја халгларынын истәр шифаһи, истәрсә дә јазылы әдәбијјатында һәр һејван бир хасијјәтин рәмзи олдуғу кими, түлкү дә һәмишә һијләкәрлијин, чохбилмишлијин рәмзи олмушдур. Буна көрә дә һәр һансы бир журналын сәһифәләриндә белә бир нағылын дәрч едилмәси надир бир һадисә дејил вә бу барәдә данышмағын да бөјүк әһәмијјәти јохдур. Лакин бу нағыл бизим шифаһи әдәбијјатымызла бағлы олдуғу үчүн о һагда бир нечә кәлмә демәк мәгсәдәујғун сајыла биләр.

Нағылын гыса мәзмуну беләдир: Овчу Пирим он бир түлкү вурур. Онларын дәриләринә саман тәпиб, евдә мыхдан асыр. Лакин онун Овчу Пирим олдуғуна, түлкүләр үчүн белә бир «ибрәтхана» дүзәлтдијинә бахмајараг, јенә дә бир түлкү онун тојугларыны јејир. Пирим пусгу дүзәлдир, түлкү кәлиб һәјәтә кирәндә гапыны бағлајыр. Түлкү өзүнү саман тәпилмиш түлкү дәриләри олан отаға салыр вә јох олур. Овчу Пирим ону тапа билмир. Чох ахтарышдан сонра јадына дүшүр ки, онун дивардан асдығы түлкү дәриләри он бир иди. Инди исә он ики олуб. Түлкү өзүнү елә мәһарәтлә өлүмчүллүјә вуруб мыхдан асылмышды ки, Пирим ону сечә билмирди. Пирим ахыр ки, ону тапыр, лакин јенә дә өлдүрә билмир. Мыхдан чыхарыб јерә гојан кими түлкү гачыб башыны гуртарыр.

[17] «Мәктәб» журн., 1915, № 4, сәһ. 58—60.

Һејванлар аләмини ушаглара јахындан танытмаг истәјән «Мәктәб» журналы бу нағылы јенидән ишләјиб нәшр етмишдир. Әсәрин бизи мараглындыран чәһәти исә онун Овчу Пирим һаггында олмасы мәсәләсидир.

Мә'лумдур ки, Овчу Пирим Азәрбајчан нағылларынын мәшһур образларындан бири кими танынмагдадыр. Онун һаггында аталар сөзү, мәсәл, бајаты, әфсанә, рәвајәт, һәтта дастан да вардыр. Бу дастанлардан бири «Пирим», дикәри «Кәлбинин нағылы» ады илә мәшһурдур. Әлјазмаларда онун ады илә бағлы гошмалар да чохдур. Овчу Пиримин тарихи шәхсијјәт олуб-олмадығы һәләлик мә'лум дејилдир. Лакин онун һаггында олан нағылларын, әфсанәләрин, рәвајәтләрин гәдим көрүшләрлә бағлы олдуғуна шүбһә јохдур. Хүсусилә бу әсәрләрин әксәријјәтинин илан, чанавар, гојун, габан, ит вә хорузла әлагәдар олмасы бу сүжетләри чох гәдимләрә чәкиб апарыр[18].

«Мәктәб»ин кениш шәкилдә истифадә етдији шифаһи әдәбијјат жанрларындан бири дә ләтифәләрдир. Журналын сәһифәләриндә ләтифәләр бә'зән мә'лум олдуғу вариант шәклиндә, јә'ни һеч бир јарадычылыг гәләми вурулмадан, бә'зән ушаглар үчүн јенидән ишләнәрәк дәрч едилир, бә'зән шаирләр тәрәфиндән нәзмә чәкилир, бә'зән дә ләтифә шәклиндә орижинал әсәрләр јарадылыр, јә'ни халг ләтифәсинин формасындан истифадә олунур. Белә ләтифәләрдән бә'зиләри һәтта мүасир мәсәләләрә, мөвзулара, һадисә вә шәхсијјәтләрә һәср едилир, јә'ни мүасир ләтифәләр дә јазылыр ки, журналын 1914-чү илин 7-чи нөмрәсиндә дәрч едилмиш «ләтифә»ни буна нүмунә көстәрмәк олар[19].

Журналда халг ичәрисиндән топланыб нәшр едилмиш ләтифәләр олдугча чохдур. Журнал бу иши биринчи нөмрәдән башлајараг, сон нөмрәјә гәдәр давам етдирмишдир. Әлбәттә, бунларын һамысы ејни бачарыгла, ејни кејфијјәтлә топланмамыш, буна көрә дә бә'зән әслиндә олдуғундан гат-гат зәиф чыхмышдыр.

Журналда мүхтәлиф мәгсәдләрлә јенидән ишләнәрәк дәрч едилән ләтифәләр аз дејилдир, беләләринә мисал олараг 1913-чү илин 1-чи вә 19-чу нөмрәләриндә кетмиш ләтифәләри көстәрмәк олар. Бунлардан биринчиси мүәллим М. Гарајев тәрәфиндән «Сичан вә гурбаға» ады илә нәшр едилмишдир. Әслиндә күлмәли тәмсилләрдән олан бу ләтифә халгда «Дост зибилинә дүшмүшәм» шәклиндә мәшһурдур. Көрүнүр ки, М. Гарајев буну нәзәрә алараг ләтифәјә јени бир ад вермиш, мәзмунуна вә дилинә дә әл кәздирмиш, башга сөзлә, јенидән ушаглар үчүн ишләјәрәк нәшр етдирмишдир[20]. 19-чу нөмрәдә верилмиш ләтифәләрдән бири исә «Ит дуасы» адланыр. Бу ләтифә халг ичәрисиндә кениш јајылмыш, һәтта Молла Нәсрәддин ләтифәси кими дә нәшр едилмишдир. Ләтифәдә дејилир:

Бир нәфәр јолдашына билдирир ки, «ит һүрәндә филан дуаны оху, сәнә дәјмәсин». Һәмчинин мәсләһәт көрүр ки, јанында ағач сахласын. «Чүнки ит әрәб дили билмир»[21].

Әлбәттә, белә бир мәзмунда ләтифә нәшр етмәк журнал үчүн чох чәсарәтли аддым иди. Лакин буна бахмајараг журналын демәк олар ки, бүтүн нөмрәләриндә белә ләтифәләр дәрч едилирди.

«Мәктәб» журналында шаирләримиз тәрәфиндән нәзмә чәкилмиш ләтифәләр дә өзүнә јер тапмышдыр.

Әлаббас Мүзнибин журналын илк нөмрәсинин 13-чү сәһифәсиндә дәрч етдирдији «Молланын папағы» адлы Молла Нәсрәддин ләтифәси бу бахымдан мараглыдыр. Бу, бир халг ләтифәси кими чох көзәлдир. Мә'насы да мәгсәди дә, дузу да, јумору да јериндәдир. Молла бир папаг алыр (әслиндә палтардыр), һәр көрән папағы нечәјә алдығыны сорушур. Бу јекнәсәк, јоручу суаллардан вә һәр дәфә өзүнүн тәкрар етмәли олдуғу чаваблардан тәнкә кәлән Молла бир күн минарәјә чыхыр, чамаата папағы нечәјә алмыш олдуғуну дејиб ашағы дүшүр.

Орта әсрин Шәрг эталәтли шәһәри үчүн бу ләтифә чох мә'налыдыр. Лакин XX әсрин халгы маарифә, савада чағыран «Мәктәб» журналы үчүн, бу журналын балача охучулары үчүн бу ләтифәнин о гәдәр дә бөјүк әһәмијјәти јохдур. Она көрә ки, бу ләтифә өз охучуларына һеч нә демир.

Тәәссүфлә гејд етмәк лазымдыр ки, Молла Нәсрәддин ләтифәләринин топлајычы вә наширләриндән олан Мүз-

---

[18] Бах: «Азәрбајчан нағыллары», I чилд, мүгәддимә, Азәрбајчан ССР ЕА Нәшријјаты, Бакы, 1961, сәһ. 8—9.
[19] «Мәктәб» журн., 1914, № 7, сәһ. 104.

[20] «Мәктәб» журн., 1913, №1, сәһ. 8—9.
[21] Јенә орада, №19, сәһ. 286.

ниб бу зәнкин хәзинәдән ушаг психолокијасына ујғун олан ләтифә сечә билмәдији кими, ону нәзмә чәкмәјә дә мүвәффәг ола билмәмишдир. Ләтифәнин ше'ријјәти сөнүк, дили ағыр вә гәлиздир.

Журналын сонракы нөмрәләриндә дә белә нәзмә чәкилмиш ләтифәләр нәшр едилмишдир. Белә ләтифәләрдән М. Ә. Сабир тәрәфиндән нәзмә чәкилмишләрини хүсусилә гејд етмәк лазымдыр. Бөјүк сәнәткар бу ишә һәм шаир, һәм дә мүәллим кими јанашараг, ушаглара лазым олан дидактик мөвзуларда нәзмә чәкилмиш ләтифә нүмунәләри јаратмышдыр. Сабирин журналын 1912-чи ил 16-чы нөмрәсиндә дәрч едилмиш «Тәбиб вә хәстә», 1913-чү ил 1-чи нөмрәсиндә «Чамыш вә сел», 11-чи нөмрәсиндә исә чап олунмуш «Јаланчы чобан» вә с. мә'на вә мәгсәдинә көрә ушаг үрәјиндән хәбәр верән әсәрләрдир[22].

Бөјүк шәхсијјәтләрин ибрәтамиз сөзләри, көркәмли шаирләрин шаһ бејтләри, тарихи вә јахуд мифик образларын нәсиһәтләри, еләчә дә аталар сөзү, мәсәл, һәкиманә сөзләр вә саир «Мәктәб»ин сәһифәләрини бәзәјән нүмунәләрдәндир.

Журнал бунлары «Бөјүк сөзләри», јахуд «Бөјүк сөзләр»,[23] Әзбәр парчалар[24] «Нәсиһәтли сөзләр»,[25] «Ибрәтли сөзләр»,[26] «Һәкиманә сөзләр»[27], «Билмәли сөзләр»,[28] бә'зән дә «Аталар сөзү» вә «Мәсәләләр»[29] башлығы алтында дәрч етмишдир.

Мә'лум олдуғу үзрә ушаг фолклорунун ән кениш саһәләриндән бири ојунлардыр. Ојун инсан өмрү гәдәр гәдим бир тарихә маликдир. Әслиндә ојун һеч дә јалныз ушаглара аид олмагла мәһдудлашмыр. Ојун инсанын

[22] «Мәктәб» журн, 1912, №16, сәһ. 25; 1913, №1, сәһ. 2, №11, сәһ. 168.

[23] Јенә орада, 1911, №1, сәһ. 11; 1912, № 8, сәһ. 124; № 12, сәһ. 178, № 15, сәһ. 225, №16, сәһ. 253, № 18, сәһ. 281, № 20, сәһ. 309; 1913, № 1, сәһ. 4—5, № 6, сәһ. 83, № 8, сәһ. 116, № 13, сәһ. 197; 1914, № 1, сәһ. 9; № 11, сәһ. 163; № 14, сәһ. 216; 1915, № 9, сәһ. 133, № 10, сәһ. 152; 1926, № 7, сәһ. 98.

[24] Јенә орада, 1912, № 6, сәһ. 93, № 17, сәһ. 265.

[25] Јенә орада, 1912, № 9, сәһ. 136—137.

[26] Јенә орада, 1914, № 9, сәһ. 134; 1915, № 2, сәһ. 18; № 9, сәһ. 130.

[27] Јенә орада, 1916, № 11, сәһ, 173.

[28] Јенә орада, 1912, № 10, сәһ. 160; № 19, сәһ. 297; №22, сәһ. 348; 1913, № 3, сәһ. 41; № 14, сәһ. 214; № 16, сәһ. 351; № 21, сәһ. 332.

[29] Јенә орада, № 7, сәһ. 108; № 13, сәһ. 207; № 16, сәһ. 253; №17, сәһ. 265; 1916, сәһ. 71 вә и. а.

бүтүн дөврләринин — онун тарихи-ичтимаи, мәдәни сәвијјә вә сәчијјәсини әкс етдирән зәнкин бир саһәдир. Бағча јашлы ушагдан тутмуш, јүзү кечмиш «ушаглара» гәдәр һәр јашын өзүнә мәхсус ојунлары вардыр. Ојун тарихин һәр бир дөврүндә инсан һәјатынын әсас зинәтләриндән бири олмуш, бәдәнин әсас үзвләрини һәрәкәт етдирмәјә башладығы күндән бу үзвләри һәрәкәт етдирмәк габилијјәтини итирдији күнә гәдәр инсанын бүтүн өмрүнү аддым-аддым изләмиш, бу «һөкмранлығы» бу күн дә мүһафизә етмәкдәдир. Белә гәдим бир мәншәјә малик олдуғу үчүн ојунлар ајдындыр ки, өзүнә көрә инкишаф тарихинә дә маликдир. Һәр бир өлкәнин, халгын, өзүнә мәхсус спесифик ојунлары олдуғу кими, һәр бир дөврүн, гурулушун, системин, һәтта һәр бир ичтимаи формасијанын да өзүнә мәхсус ојунлары олмушдур.

Мә'лум олдуғу үзрә биздә «ојун» сөзү һәм бурада һаггында данышылан ојун, һәм рәгс, һәм дә тамаша кими саһәләри әһатә едән мүштәрәк терминдир. Ушаг да ојнајыр, рәггасә дә, актјор да. Бу бүтүн халгларда, там белә олмаса да тәгрибән бу шәкилдәдир. Буна көрә дә бу чәһәт чохдан бәри фолклора мараг көстәрән, фолклоршүнаслыг елминин јаранмасында вә инкишафында мүәјјән рол ојнамыш бүтүн өлкәләрдә алимләрин диггәтини чәлб етмиш вә мүкәммәл бир тәдгигат мејдана кәтирмишдир.

Мә'лум олдуғу кими, бир груп алим ојуна биоложи чәһәтдән јанашмыш, бә'зиләри техники-истеһсал чәһәтләринә даһа чох әһәмијјәт верәрәк онун мәншәјини әмәкдә көрмүш, бә'зиләри бу күн белә ушаглар арасында јашамагда олан ојунларын классик мәдәнијјәтлә әлагәдар олдуғуну иддиа етмишләр.

Үмумијјәтлә, фолклоршүнаслыг елминдә әсас мәктәбләрдән бири кими шөһрәт газанмыш вә узун мүддәт бир сыра өлкәләрдә кениш шәкилдә јајылмыш антроположи нәзәријјә ортаја чыхдыгдан сонра, хүсусилә Инкилтәрә антропологлары ојунлары һәмишә диггәт мәркәзиндә тутмуш, Тејлорун «Ибтидаи мәдәнијјәт» вә хүсусилә «Ојунларын тарихи» әсәриндән сонра онларча чох чидди тәдгигат әсәрләри јазмыш вә әсасән ојунларын гәдим дүнја илә, ибтидаи мәдәнијјәтлә, һәтта гәдим култларла, мәрасимләрлә бағланмасына чәһд етмишләр.

71313—2

Азерб. ССР ЕА ... ДИЛЧИЛИК ИНСТИТУТУ
1671

Мә'лумдур ки, ојунларын нәғмәләрлә, маһныларла бағлы оланлары даһа гијмәтли, ушаглар үчүн даһа күчлү естетик тәрбијә васитәси кими хүсуси әһәмијјәтә маликдирсә, алимләр үчүн дә мүстәсна елми дәјәрә маликдир. Мүхтәлиф халгларда ојунлары топламаг, тәснифләшдирмәк, нәшр вә тәдгиг етмәклә мәшғул олмуш алимләрин һамысы белә ојунлара хүсуси әһәмијјәт вермиш, «...бәлкә дә бу ојунлар бизи ибтидаи чәмијјәтә, апарыр, нәғмәләр исә бизә һәмин чәмијјәтин инамларыны, амалларыны хәбәр верир» демишләр[30].

Мараглыдыр ки, Инкилтәрәдә антроположи нәзәријјәнин әсасы гојулдугдан сонра ојунлара диггәт артмыш, бу барәдә ән мө'тәбәр вә мүкәммәл һесаб олунан «Ушаг ојунлары» адлы тәдгигат әсәри исә 1916-чы илдә нәшр едилмишдир ки, бу да бизим ушаг журналларынын, о чүмләдән «Мәктәб»ин нәшр олундуғу илләр иди.

«Рәһбәр»ин, «Дәбистан»ын вә јахуд «Мәктәб»ин наширләринин, еләчә дә онларын гәләм јолдашларынын әсасән Авропада көрүлән бу ишләрлә, нәшр едилән бу нүмунәләрлә, јахуд чапдан чыхан бу тәдгигат әсәрләри илә шәхсән таныш олдугларыны иддиа етмәк чәтиндир. Бунун үчүн хүсуси тәдгигат лазымдыр ки, бу да һәләлик мүмкүн дејилдир. Лакин рус дилини чох јахшы билән, Авропа дилләринә дә аз-чох бәләд олан бу көркәмли мүһәррирләрин һәмин әсәрләрдән, јахуд һеч олмазса бу саһәдә көрүлән ишләрдән тамамилә хәбәрсиз олдугларыны еһтимал етмәк дә бизчә доғру олмаз. Хүсусилә кәләчәкдә көрәчәјимиз кими, бизим көркәмли журналистләримиздән бә'зиләри мәһз елә бу илләрдә һаггында данышылан антроположи нәзәријјә илә таныш идиләр, һәтта доғрудан-доғруја Тејлорун (1832—1917), Лангын (1844—1912), Спенсерин (1820—1903) фикирләрини јајмагла да мәшғул олурдулар.

Бир сөзлә, бизим бу журналларымыз ојунларын ушагларын физики, естетик тәрбијәсиндәки әһәмијјәтини, тарихи елми дәјәрини баша дүшмүш, бу нүмунәләрин топланыб редаксијаја көндәрилмәсини мәсләһәт билмиш, һәтта мүкафатлар да вә'д етмишдир[31].

---

[30] Джузеппе Коккьяра. История фольклористики в Европе, М., 1960, сәһ. 463.

[31] «Мәктәб» журн., 1913, № 9, № 13, 1914, № 15.

Мараглыдыр ки, ингилабдан сонра јениндән нәшрә башламыш «Рәһбәр» дә һәр ики нөмрәсиндә ојунлара хүсуси јер вермиш, I-чи нөмрәдә «Көзү бағлы», 2-чи нөмрәдә исә «Дәниз далғаланыр» вә «Һаппан-һуппан» адлы ојунлары дәрч етмишдир[32].

Истәр «Мәктәб», истәрсә дә «Рәһбәр»ин ингилабдан сонракы давамчылары ушаг ојунларыны гәләмә алынмыш шәкилдә нәшр етмәклә кифајәтләнмишләр. Јалныз «Мәктәб» журналы бу јол илә кетмәмишдир. Редаксија мүхтәлиф васитәләрдән истифадә едәрәк ојунлары, хүсусилә ојун вә мәрасим нәғмәләрини, еләчә дә ушаг фолклорунун башга нүмунәләрини јајмаға, ичра едилмәси адәт дахилиндә олмајан јерләрдә шөһрәтләндирмәјә, мәншәтә кечирмәјә дә чалышмышдыр. Бу јоллардан ән күтләвиси, ән чох истифадә едиләни бунлары ше'рләр, һекајәләр, кичикһәчмли драм әсәрләри, сәһнәчикләр ичәрисинә салмагдан ибарәт иди. Мәсәлән, «Мәктәб»ин ән мәһсулдар әмәкдашларындан олан Аббас Сәһһәт журналын 1912-чи ил 14-чү нөмрәсиндә чап етдирдији «Ана вә бала» ше'риндә ушаг фолклорунун ән көзәл нүмунәләриндән бири олан «арзулама»[33]лардан бир нечә бәнд вермишдир. Ше'р белә башланыр:

Отурмуш ана,
Басмыш бағрына,
Назлы көрпәсини,
Лајлај дејир она.

Ушаг јатмајыр,
Бахыб ағлајыр,
Анасы ону
Бу чүр охшајыр:

Дағда дарылар,
Сүнбүл сарылар,
Гоча гарылар,
Бу балама гурбан!

Дағда тағанлар,
Бир-бирин боғанлар,
Оғлан доғанлар
Бу балама гурбан!

---

[32] «Рәһбәр» журн., 1922, № 1; 1922, № 2.

[33] Шифаһи әдәбијјаты, хүсусилә ушаг фолклоруну јахшы билән Аббас Сәһһәт бу парчаны «охшама» адландырмышдыр. Анчаг «охшама» даһа чох өлүм мәрасими, ағы илә әлагәдар олдуғундан буну «арзулама» адландырмағы даһа мүнасиб билирик.

Бир бөлүк атлар,
Атлар көј отлар,
Әрсиз арвадлар,
Бу балама гурбан!

Дағын маралы,
Көзү гаралы,
Дүнјанын малы
Бу балама гурбан!

Журналын 1913-чү ил 7-чи нөмрәсиндә исә Әләкбәр Нахчыванлы мәшһур «Әкил-Бәкил гуш иди» нәғмәсини «Бачы вә гардаш» адлы һекајәнин ичәрисинә салараг нәшр етдирмишдир. Һекајәнин сәрлөвһәсинин алтында «мәзмуну игтибас олунмушдур»—деје, хүсуси гејд вардыр. Демәли журналын бу типли әсәрләри чап етмәкдә мәгсәди даһа чох фолклор нүмунәләрини вермәкдән ибарәт олмушдур. Башга сөзлә десәк, бу нүмунәләр әсәрә рөвнәг вермәк үчүн бәдии васитә кими дејил, әксинә, әсәрләр һәмин нүмунәләри нәшр етмәк, ушаглара чатдырмаг үчүн бир нөв васитә ролуну ојнамышды. Бу балача күтләви ушаг нәғмәсинин Әләкбәр Нахчыванлынын игтибас етмиш олдуғу һекајәнин орижиналы илә әлагәдар олмадығы, јә'ни о һекајәнин тәркиб һиссәси олмадығы шүбһәсиздир. Лакин диггәт едилсә нәғмә һеч һекајәнин «Мәктәб»дә дәрч едилмиш варианты илә дә јахшы әлагәләндирилмәмишдир[34].

Журналын 8 вә 9-чу нөмрәләриндә «Әкинчи» имзасы илә бир һекајә верилмишдир. Әввәла бурасыны гејд едәк ки, һекајә өзү мәшһур «Нә төкәрсән ашына, о чыхар гашығына» аталар сөзү әсасында јазылмыш вә белә дә адландырылмышдыр. Һекајәдә әслиндә гуш јуваларыны дағыдан бир ушағын ахырда илана раст кәлмәсиндән бәһс едилир. Лакин бизи марагландыран, сәрлөвһәсинә чох да ујғун олмајан бу һекајәнин өзү дејил, онун ичәрисинә јерләшдирилмиш «Гәләндәр, ај гәләндәр» ојунудур.

Бизчә, гушлар аләми илә ушаглары таныш етмәк, онларда әламәтләринә көрә гушлары таныја билмәк вәрдиши јаратмаг, еjни заманда көзү бағлы олдуғу һалда онун папағыны, турнасыны көтүрәнләри мүәјјәнләшдирә билмәк бачарығы тәрбијә етмәк, һәм дә дүшмән әлиндән гуртармаг, јахуд әксинә, дүшмәни говуб тутмаг үчүн чәлд гачмаг мәһарәти јаратмаг мәгсәди дашыјан ојун

[34] «Мәктәб» жур., 1913, № 7, сәһ. 107—110.

бу һекајәдә ән кичик тәфәррүфатына гәдәр әтрафлы шәкилдә тәсвир едилмишдир[35].

Бу сәпкидә јазылмыш һекајәләрдән бири дә журналын 5-чи нөмрәсиндә чап едилмиш «Новруз бајрамы»дыр.

Мүәллим Аға бәј Исрафилбәјовун бу һекајәси әслиндә бајрам күнләриндә варлы балаларынын өз јохсул, касыб јолдашларыны јаддан чыхартмамаларыны, онлара көмәк етмәјә борчлу олдугларыны баша салмаг, ашыламаг мәгсәдилә јазылмышдыр. Лакин һекајә бир бајрам күнүнүн ушаг көзү илә тәсвириндән ибарәт олдуғу үчүн орада аз-чох адәтләр, ән'әнәләр, хүсусилә бу бајрамла әлагәдар олан «Күн чых, чых, чых!» вә «Мән анамын илкијәм» нәғмәләри дә верилмишдир[36].

Журналын 1914-чү ил, 11-чи нөмрәсиндә Мәммәдаға Ахундзадә «Ел сөзләри» башлығы алтында мәшһур «Коса-коса» мәрасим нәғмәсинин чох да кениш јајылмамыш бир вариантыны чап етдирмишдир ки, мә'лум вариантларла мүгајисә әһәмијјәтини нәзәрә алараг еjни илә бураја көчүрүрүк:

Ај кос-коса, кәлмисән,
Кәлмисән мејданә сән.
Алмајынча пајыны
Чәкилмә бир јанә сән.
Беш јумурта пајынды,
Олмаја алланасан.

Мәним косам ојнајыр,
Көр нечә динкилдәјир,
Гулаг асанларын да
Гулағы чинкилдәјир.

Мәним косам чанлыды,
Голлары мәрчанлыды,
Косама әл вурмајын,
Косам јазыг чанлыды

Әмири бәрк башында,
Гәләм ојнар гашында,
Јүз әлли беш јашында
Лап чаван өлдү коса[37].

Ә. Мирәһмәдов јазыр ки: «...«Дәбистан» сәһифәләриндә бә'зи диндар, мүһафизәкар мүәллифләрә дә јер

[35] «Мәктәб» журн., № 8, сәһ. 124—126; № 9, сәһ. 137—138.
[36] Јенә орада, 1913, № 5, сәһ. 74—77.
[37] Јенә орада, 1914, № 11, сәһ. 175.